

Т. О. Бондаренко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Образ Геї в журналі «The Ecologist»

Бондаренко Т. О. Образ Геї в журналі «The Ecologist». Проаналізовано образ Геї в радикальному екологічному виданні Великої Британії «The Ecologist». Зроблено висновок про множинність тлумачень Геї, що розглядається як біологічна істота, просторово-часова й кібернетична система, суперорганізм, здатний до саморегулювання, еволюція, «осередок боротьби техногенного й первісного світів».

Ключові слова: *Гея, телеологія, первісне суспільство, еволюція, техносфера, біосфера, ієрархія, коеволуція.*

Бондаренко Т. А. Образ Геи в журнале «The Ecologist». Проанализирован образ Геи в радикальном экологическом журнале Великобритании «The Ecologist». Сделан вывод о множественности толкований данного образа, рассматриваемого как биологическое существо, пространственно-временная и кибернетическая система, саморегулирующийся суперорганизм, эволюция, «средоточие борьбы техногенного и первобытного миров».

Ключевые слова: *Гея, телеология, первобытное общество, эволюция, техносфера, биосфера, иерархия, коэволюция.*

Bondarenko T. A. The Gaia image in «The Ecologist» magazine. The analysis of the Gaia in British radical ecological magazine «The Ecologist» is presented. It is concluded that Gaia has a host of interpretation and is considered as biological creature, spatio-temporal and cybernetic system, self-regulated organism, evolution, centre of a struggle between technosphere and a primitive society.

Key words: *Gaia, teleology, primitive society, evolution, technosphere, biosphere, hierarchy, co-evolution.*

Сучасні соціально-комунікативні дослідження екологічної журналістики зосереджені на підготовці екологічних матеріалів та специфіці екологічних PR і комунікації [1–4; 10; 11; 14]. Окремі екологічні засоби масової інформації наразі не є предметом детального розгляду науковців. Тим не менш, вивчення «зелених» ЗМІ, особливо тих, які створюють альтернативну картину світу, актуалізується у зв'язку з глобальною екологічною кризою.

Конструюючи власну модель суспільного устрою, покликану в багатьох випадках не лише розв'язати глобальні проблеми, а й загалом змінити свідомість суспільства, екологічні журналісти звертаються до міфологічних образів, одним із яких є Гея — уособлення живої «матері-землі», образ, який «перегукується з давніми космологіями, що існували майже в усіх культурах Землі, які визнавали в Землі живу істоту...» [13]. За словами науковця А. Б. Казанського, «сама метафора давньогрецької богині чинить сильний вплив на глибинну свідомість людей, викликає багато асоціацій, у тому числі й релігійних...» [9].

Незважаючи на те що образ Геї з'являється в давньогрецькій міфології, в екологічній журналістиці його найчастіше пов'язують з ім'ям сучасного англійського науковця Джеймса Лавлока, який у 1970-х роках розробив «гіпотезу Геї», сприяючи таким чином розвитку сучас-

ного варіанта системної науки про Землю — геофізіології. В українській журналістиці до образу Геї незначною мірою звертається «Гуманітарний екологічний журнал» [7; 13], що вперше на пострадянському просторі почав висвітлювати різноманітні аспекти екологічної етики й теології, представляючи не лише матеріали вітчизняних авторів, а й маловідомі й перекладні роботи зарубіжних науковців. Більшої популярності образ «живої Землі» набуває в зарубіжних екологічних виданнях (Resurgence, Environmental ethics, The deep ecologist тощо). Одним із таких видань є радикальний екологічний журнал «The Ecologist», що виходить у Лондоні з 1970 року.

Окремі статті, присвячені аналізу «The Ecologist» [23–30], зосереджені переважно на висвітленні особливостей політичної та наукової проблематики у виданні, на так званій «справі Монсанто», а також на вивченні політичних поглядів і діяльності засновника видання Едварда Голдсмита. Разом із тим Гея як центральний образ журналу майже не досліджується. Зокрема, С. Томпсон [28; 29] лише згадує про те, що Е. Голдсміт «обстоює гіпотезу Геї, відповідно до якої Мати-Земля може помститися порушнику її порядку» і фінансує «Фундацію Геї» в Лондоні. Е. Кребберс [25; 26] вдається до критичного розгляду особливостей запропонованої Е. Голдсмітом моделі «стабіль-

ного суспільства», що «має бути організоване за законами Геї, або Матері-Землі, — єдиного порядку та єдиної сукупності правил для всіх організмів». Г. Джекелі [24] досліджує особливості телеологічної концепції в журналі, що лише частково стосується цього питання. Н. Хілд'ярд, вивчаючи проблему сучасних етнічних конфліктів, вдається до критичного аналізу поглядів Е. Голдсмита, характеризуючи його концепцію як «соціобіологія Геї» [23].

У пропонованій статті здійснено аналіз образу Геї, представленого на сторінках британського видання, зокрема в матеріалах Е. Голдсмита [15–22], який протягом тридцяти років вів «The Ecologist» у дусі своїх переконань і для якого гіпотеза Геї³, поряд зі східними релігійно-філософськими вченнями, стала фундаментальною концепцією, на основі якої він формував ідеологічну позицію журналу щодо сучасної екологічної ситуації на планеті та шляхів її подальшого розвитку.

Незважаючи на те що більшість ідей гіпотези Геї запозичені Е. Голдсмітом у незмінному вигляді, деякі з них частково модифіковані. Передусім це стосується гіпотетичного характеру концепції. Зважаючи на те що Гея являє собою складну систему з багатьма невивченими складовими, «Д. Лавлок продовжує називати Гею гіпотезою і навіть вважає її «образом життя для агностиків»» [9]. Деякі вчені, зокрема відомий еволюціоніст Р. Доукінз, вважають гіпотезу Геї корисною метафорою, що, з одного боку, стимулює наукову думку, а з іншого — породжує численні помилки. У концепції Е. Голдсмита Гея, навпаки, претендує на роль факту, усталеного світогляду, «ієрогліфу, що пропонує новий організуючий принцип, на якому ґрунтується інший світогляд», образу, з допомогою якого можливо описати світовий устрій і «змінити... уявлення про Землю і зв'язок із нею людини» [13].

Гея, представлена на сторінках журналу «The Ecologist», частково відрізняється від Геї міфічної, «матері-землі, давнього доолімпій-

ського божества, що зіграло важливу роль у процесі створення світу» [8]. Як і однойменна грецька богиня, Гея в «The Ecologist» постає одноосібним керівником світу, «живим організмом, здатним до самозцілення та саморегулювання», тобто визнається живою істотою, однак на перше місце виходять її біологічні характеристики: цілеспрямованість, ієрархічність тощо. Гея в «The Ecologist» постає насамперед як біологічна істота, тотальна «просторово-часова система», кооперативне підприємство, що досконало організоване в просторі й часі й складається із систем різних рівнів ієрархії: молекул, біологічних організмів, місцевих суспільств і екосистем.

Головною характеристикою Геї як біологічної істоти в концепції «The Ecologist» є її ієрархічність, відповідно до якої кожна менша природна система становить частку більшої та сама складається з менших систем. Автор гіпотези Геї Д. Лавлок вважає, що «образ Геї виникає під час уявного погляду на нашу планету з космосу, коли вона розглядається як багаторівнева, багатшарова жива організація... Російська матрьошка є наочним символічним образом Геї» [9]. Згадана характеристика яскраво репрезентує амбівалентний, двоїстий характер природних систем, здатних одночасно входити до складу більших систем і містити в собі менші.

У журналі «The Ecologist» згадана «двоїстість» представлена в образі дволикого римського бога Януса, якого вчений А. Костлер назвав кодом, або символом, системи Геї [15]. Звернення Е. Голдсмита до образу Януса, як і до образу Геї, не є випадковим. У світлі цієї концепції Янус, що дивиться одночасно в минуле та майбутнє, є не лише характеристикою природних систем, а й утіленням протистояння первісного й техносферного світів: минуле — первісний світ, до якого Е. Голдсміт прагне повернути індустріальне суспільство, і майбутнє — техносфера, що постає як «тупиковий» варіант розвитку, що неминуче призведе до загибелі. Отже, використовуючи образ Геї для того, щоби надати Землі окремого статусу, насамперед єдиної та унікальної «суперсистеми», Е. Голдсміт вбудовує його в сучасний глобальний екологічний контекст, у якому Гея постає насамперед як осередок боротьби двох світів — техногенного («екологічного самозванця», «штучного світу») та первісного, діяльність якого узгоджується з порядком екосфери та підтримує її стабільність [21]. У зв'язку з цим актуалізується проблема пошуку ідеального устрою, здатного забезпечити максимальну стабільність на планеті.

Взірцем нового устрою в «The Ecologist» стає традиційне, локалізоване, суспільство, яке демонструє найбільш ідеальну модель гармонійно-

³ Гіпотеза Геї є провідною ідеєю екобіоцентричного напрямку екологічної етики — «глибинної екології». Незважаючи на те що Е. Голдсміт заявляє про себе як про прихильника цієї радикальної течії, він не є її апологетом, вважаючи, що критика іншими вченими деяких засад «глибинної екології», зокрема самого її визначення, є цілком конструктивною. Основоположник «глибинної екології» А. Наес розглядає «глибинну екологію» як «форум для тих, хто поділяє одні й ті самі погляди стосовно взаємовідносин людини і природи», а не як «чітко сформульований світогляд або космологію». Натомість Е. Голдсміт вважає, що людству необхідна лише чітко сформульована точка зору на процеси, що відбуваються на планеті, оскільки «лише вона здатна стати поштовхом до вичерпної стратегії, яка гарантує збереження того, що залишилося від біосфери, і, відповідно, виживання людства» [15].

го співіснування людини і природи. Однак, помітно ідеалізуючи устрій первісного суспільства, Е. Голдсміт зовсім не розглядає негативні боки його життєдіяльності, зауважені багатьма науковцями. Наприклад, науковець В. Н. Грищенко, автор численних статей, опублікованих у «Гуманітарному екологічному журналі», називає діяльність первісного суспільства щодо природи «справжнім бліцкригом людини проти давньої мегафауни»: «Як показали розкопки стоянки маорі... протягом кількох десятиліть люди знищили всіх найкрупніших моа, а разом із ними легкодоступних тюленей і пінгвінів... Пізніше довелося полювати на дрібніші види моа... поїдати собак, рибу, молюсків. <...> Імовірно, що саме первісні мисливці винні й у зникненні карликового бегемота на Кіпрі, гавайських гусей, фіджійського сухопутного крокодила. Зникли вони після появи на цих островах людини» [6]. На думку Е. Голдсміта, природа в первісному суспільстві, навпаки, являла собою «фундаментальний принцип буття людини — будь-який її виклик завжди проходив на межі життя й смерті», тому почуття страху перед силами природи, усвідомлення того, що руйнування навколишнього середовища — це гріх, а звідти — і гармонія первісної людини з природою (і з Гесею в цілому) [20], стають для нього важливими характеристиками на користь переходу індустріального світу до традицій первісного. В. Н. Грищенко «гармонію первісної людини і природи» називає міфом: «Не варто ідеалізувати їхнє (давніх людей — *Т. Б.*) ставлення до природи, тим більше перетворювати це на міф. <...> Усвідомлення себе частиною природи (на чому апологетично наполягає Голдсміт — *Т. Б.*), пошана до неї, охорона окремих видів ще не означає реальної гармонії з екосистемою. Результат досягається діями, а не намірами» [6]. Хоча В. Н. Грищенко не відкидає ідею поклоніння давнього суспільства перед природою (свідчення цього — наведені в статті численні приклади магічних ритуалів зі «вшанування» тварин — *Т. Б.*), він піддає сумніву особливу «духовність» первісної людини, пояснюючи менший вплив її на природу передусім меншими можливостями й потребами, а не «якоюсь філософією»: «Ані за масштабами, ані за темпами спричинені давньою людиною зміни природи не можна порівняти з тим, що відбувається зараз. Лише в цьому сенсі ми можемо вважати, що тоді ситуація була більш-менш благополучною... <...> Не слід забувати, що... відносна рівновага первісних племен із природою часто пояснювалося тим, що вони вели безперервні кровопролитні війни одне з одним, і приросту населення практично не було... Вони не знищували природу лише тому, що знищували одне одного...» [6].

Незважаючи на розглянуті вище недоліки, притаманні первісному суспільству, саме воно в концепції Е. Голдсміта є зразком для реконструкції (а точніше — деконструкції) техногенного суспільства, що не належить до переліку складових частин планети з огляду на його «штучне» походження і специфічну «поведінкову модель». Фактично сприйняття техносфери як опозиційної до природних організмів системи, розвиток якої відбувається врозріз розвитку Геї, редукується до образу головного ворога, з яким треба боротися і якого слід перемогти для того, щоби відновити порядок на планеті.

Стабільність і порядок екосфери, на думку Е. Голдсміта, забезпечуються завдяки функціонуванню природних систем як окремих кібернетичних систем. У зв'язку із цим Гея також розглядається як кібернетична система, здатна діяти як самостійна одиниця, мета якої — підтримання власної стабільності, або гомеостазу. Найяскравіше такі особливості Геї виявляються в порівнянні її з «еволюційним айсбергом» [15], вершиною (надводною частиною) якого є біосфера (світ видимих речей), а інша (підводна, найбільша за обсягом) — інформація, що передається від покоління до покоління, відбиваючи досвід просторово-часової системи. Схоже порівняння знаходимо і в концепції Д. Лавлока, відповідно до якої Гея асоціюється з «поперечним перерізом товстого дерева, де жива частина — тонкий шар камбію під корою (біосфера), а основна за масою нежива деревина — продукт багаторічної діяльності цього шару» [9].

Модель Геї як «еволюційного айсбергу» або «поперечного перерізу дерева» актуалізує проблему взаємодії досвіду минулого й сучасного, на основі якого можливе створення синтетичної моделі взаємодії людського суспільства і природи. Для Е. Голдсміта пошук конструктивних шляхів подолання екологічної кризи нерозривно пов'язаний із досвідом і традиціями давніх суспільств, що збережені в сучасному світі лише в нечисленних туземних, економічно нерозвинених суспільствах, де «минуле все ще контролює сучасне, а відтак, із точки зору кібернетики, усе ще існує» [15]. Опора на традиції минулого для Е. Голдсміта є додатковим аргументом, що підтверджує необхідність орієнтації на поведінкову модель туземного суспільства, адже лише вона здатна забезпечити ретрансляцію значимого культурного досвіду соціоприродної взаємодії: «Первісне суспільство діяло згідно з традиційними законами, які відповідали законам, що керували Гесею... були встановлені предками і вважалися священними й недоторканими... Первісне суспільство вважають «геронтократичним» (бо ним керують предки), але точніше було б назвати його «некротатичним» (бо ним керують фізично мертві, але, з точки зору

кібернетики, усе ще існуючі предки, які контролюють поведінку своїх нащадків» [15].

Таким чином, проведений аналіз показав множинність тлумачень образу Геї, представленого на сторінках західного екологічного видання «The Ecologist». Резюмуючи, слід зауважити, що Гея постає в журналі, по-перше, як образ, із допомогою якого можливо описати світовий устрій. По-друге, вона уявляється біологічною істотою, тотальною «просторово-

часовою системою», складеною з різноманітних живих організмів, розташованих у певній ієрархії. По-третє, Гея являє собою осередок боротьби двох світів — техногенного («екологічного самозванця») та первісного, який помітно ідеалізується. Вивчення особливостей багато в чому «утопічної» концепції журналу «The Ecologist» являє собою перспективний напрямок майбутніх наукових досліджень.

Література

1. Беляков А. А. Экологическая пресса Украины / А. А. Беляков. — К. : Юникорн, 1995. — 8 с.
2. Берлова О. А. Некоторые аспекты экологических PR в России / О. А. Берлова. — М. : Taxis, 1998. — 56 с.
3. Беляков О. О. Екологічна проблематика в засобах масової інформації : навчальн. підруч. / О. О. Беляков. — К. : Київський університет, 2001. — 127 с.
4. Беляков О. О. Масова комунікація та екологічна політика / О. О. Беляков. — К. : Київський університет, 2001. — 149 с.
5. Грищенко В. Н. Миф о ноосфере как путеводная звезда охраны природы / В. Н. Грищенко // Гуманитарный экологический журнал. — 2003. — Т. 4, вып. 1–2. — Режим доступа до статті : <http://www.ecoethics.ru/m12/>
6. Грищенко В. Н. Новые мифы о главном: первобытный человек и природа / В. Н. Грищенко // Гуманитарный экологический журнал. — 2001. — Т. 3, вып. 2. — Режим доступа до статті : <http://www.ecoethics.ru/m07/>
7. Зубаков В. А. Экогеософская мировоззренческая парадигма / В. А. Зубаков // Гуманитарный экологический журнал. — 2002. — Т. 4, вып. 1. — Режим доступа до статті : <http://www.ecoethics.ru/m09/>
8. Иллюстрированная энциклопедия символов / под. ред. А. Егзарова. — М. : Аст : Астрель, 2003. — 723 с.
9. Казанский А. Б. Феномен Геи Джеймса Лавлока / А. Б. Казанский. — Режим доступа до статті : <http://www.evol.nw.ru/labs/lab38/kazansky/fenomen.htm>
10. Коханова Л. А. Журналистика. Экология. Образование. Непрерывное образование в системе СМИ / Л. А. Коханова. — М., 1997.
11. Кочинева Л. А. Экологическая журналистика / Л. А. Кочинева, О. А. Берлова, В. Б. Колесникова. — М. : Центр координации и информации СоЭС, 1999. — Режим доступа до книги : <http://www.seu.ru/ccil/lib/books/index8.htm>
12. Назаров В. И. Финализм в современном эволюционном учении / В. И. Назаров. — М. : Наука, 1984. — 284 с.
13. Спенглер Д. Гея и святость земли / Д. Спенглер // Гуманитарный экологический журнал. — 2001. — Т. 3, вып. 2. — С. 93–98.
14. Фридман Ш. М. Пособие по экологической журналистике / Ш. М. Фридман, К. А. Фридман. — М. : Taxis, 1998. — 130 с.
15. Goldsmith E. The Way: an ecological world-view / E. Goldsmith // The Ecologist. — 1988. — Vol. 18, № 4/5. — Режим доступа до журналу : <http://www.edwardgoldsmith.com/page138.html>
16. Goldsmith E. Gaia and the Global Corporations. Can the environment survive? / E. Goldsmith. — Режим доступа до статті : <http://www.edwardgoldsmith.com/page22.html>
17. Goldsmith E. In a vernacular society economic activity is homeotelic to Gaia / E. Goldsmith. — Режим доступа до статті : <http://www.edwardgoldsmith.com/page187.html>
18. Goldsmith E. In an ecological economy, money is homeotelic to Gaia / E. Goldsmith. — Режим доступа до статті : <http://www.edwardgoldsmith.com/page177.html>
19. Goldsmith E. Progress is anti-evolutionary and is the anti-Way / E. Goldsmith. — Режим доступа до статті : <http://www.edwardgoldsmith.com/page183.html>
20. Goldsmith E. Religion at the Millennium / E. Goldsmith // The Ecologist. — 2000. — Vol. 30, № 1. — P. 4–8.
21. Goldsmith E. The stable society — can we achieve it? / E. Goldsmith // The Ecologist. — 1970. — Vol. 1, № 6. — Режим доступа до журналу : <http://www.edwardgoldsmith.com/page189.html>
22. Goldsmith E. Gaia and evolution / E. Goldsmith // The Ecologist. — 1989. — Vol. 19, № 4. — Режим доступа до журналу : <http://www.edwardgoldsmith.com/page48.html>

23. Hildyard N. «Blood» and «Culture». Ethnic Conflict and the Authoritarian Right / N. Hildyard. — Режим доступу до книги : <http://www.thecornerhouse.org.ua>
24. Jekely G. Teleological spider webs / G. Jekely. — Режим доступу до статті : <http://www.enzim.hu>
25. Krebbers E. Goldsmith and his Gaian hierarchy / E. Krebbers. — Режим доступу до статті : <http://www.savanne.ch/right-left-materials/gaian-hierarchy.html>
26. Krebbers E. Millionaire Goldsmith supports the Left and the extreme Right / E. Krebbers. — Режим доступу до статті : <http://www.gebladerte.nl/30014v02.htm>
27. Pearce F. Age of rage / F. Pearce. — Режим доступу : <http://guardian.co.uk/society/3000/jul/12/guardiansocietysupplement8>
28. Thompson S. Behind New Terrorism / S. Thompson. — Режим доступу до статті : http://www.larouhepub.com/other/2001/2832_goldsmith.html
29. Thompson S. Teddy Goldsmith's Jacobin Terrorists / S. Thompson. — Режим доступу до статті : <http://www.larouhepub.com/2001/2817goldsmithterrorists.html>
30. Weissman R. The Ecologist and Monsanto / R. Weissman. — Режим доступу до статті : <http://www.zmag.org>.